

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ
КАЙДАНОК ТА ЗАСОБІВ ОБМЕЖЕННЯ РУХОМОСТІ**

навчально-методичні рекомендації

Кривий Ріг 2020

УДК 342.95+351.74
ББК 67.401.213
О-72

Рекомендовано до друку Методичною радою Донецького юридичного інституту
МВС України
(протокол № 8 від 25 травня 2020 р.)

Укладачі:

- т.в.о. завідувача кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету №1, к.ю.н. майор поліції Цуркан О.П.;
- старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету №1 Голик В.А.;
- старший викладач кафедри бойової та спеціальної фізичної підготовки Мердов С.П.

Рецензенти:

Марценишин Юрій Ігоревич, начальник Управління патрульної поліції в Закарпатській області к.ю.н. майор поліції.

Єгоров Олег Олександрович, командир роти 5 (м. Кривий Ріг) Полку поліції особливого призначення ГУНП в Дніпропетровській області, майор поліції.

Особливості застосування поліцейськими кайданок та засобів обмеження рухомості: навчально-методичні рекомендації / Укладачі: Цуркан О.П, Голик В.А., Мердов С.П. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2020. 38 с.

Навчально-методичні рекомендації розроблено для надання теоретичної та практичної допомоги в підготовці здобувачів вищої освіти ЗВО МВС України, поліцейських територіальних підрозділів поліції та військовослужбовців Національної гвардії України, що залучаються до виконання обов'язків із забезпечення публічної безпеки та порядку.

Перелік питань, що розглядаються у навчально-методичних рекомендаціях, може бути корисними під час проведення занять з поліцейськими в системі службової підготовки під час занять з тактичної підготовки, при відпрацюванні прийомів тактики самозахисту, прийомів затримання правопорушників та їх конвоювання тощо.

Навчально-методичні рекомендації стануть в нагоді співробітникам практичних підрозділів в оволодінні необхідних практичних навичок та вмінь при застосуванні спеціальних засобів як під час несення служби так і при проведенні спеціальних операцій.

© Цуркан О.П, Голик
В.А., Мердов С.П., 2020

ЗМІСТ

Загальні положення	4
Розділ 1. Кайданки, як спеціальний засіб.....	6
Розділ 2. Визначення та загальна будова кайданок. Основні вимоги по їх застосуванню.....	10
Розділ 4. Правові підстави та порядок проведення затримання.....	21
Розділ 5. Особливості затримання правопорушників.....	27
Розділ 6. Порядок застосування кайданок при затриманні правопорушників	29
Розділ 7. Надягання кайданок після застосування фізичної сили	31
Розділ 8. Надягання кайданок під загрозою застосування вогнепальної зброї ...	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38

Загальні положення

При вирішенні службово-бойових завдань з забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності поліцейським часто доводиться вступати в протиборство із правопорушниками, в тому числі і в таких екстремальних ситуаціях, коли результат протиборства залежить від рівня фізичної підготовленості працівника та навичок застосовувати прийоми рукопашного бою чи боротьби, а також швидко і ефективно обеззброїти супротивника з безпекою для себе та оточуючих.

Однак, в правоохоронних органах відомо чимало фактів коли під час протиборства з правопорушником чи озброєним злочинцем співробітники через невмілі дії чи вагання часто отримували каліцтва, поранення і навіть гинули. Саме тому досконале володіння прийомами рукопашного бою чи боротьби – професійний обов'язок кожного поліцейського, що як правило йдуть нерозривно від застосування спеціальних засобів. Максимальне використання цих якостей та навичок в умовах протиборства не тільки забезпечить виконання поставлених завдань, але і збереже життя й здоров'я поліцейських.

Проблеми застосування спеціальних засобів, а саме кайданок та інших засобів обмеження рухомості, є актуальними і характерними для поліції усіх країн світу. Особливого значення ця проблема набула щодо законного застосування інших засобів обмеження рухомості, а також необхідності їх додаткового правового регулювання та роз'яснень (уточнень).

Під час застосування спеціальних засобів поліцейські керуються вимогами Конституції України (статті 3, 8, 17, 21, 28, 29, 30, 31, 32, 55), Закону України «Про Національну поліцію» (статті 42, 43, 45) тощо [1,2].

Рішення про застосування спеціальних засобів приймає посадова особа, яка відповідає за забезпечення публічної безпеки і порядку в даному населеному пункті, або керівник конкретної спеціальної операції. Поліцейський, який діє індивідуально, приймає рішення про застосування спеціальних засобів самостійно відповідно до вимог чинного законодавства. Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування спеціальних засобів і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку. Поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

У деяких країнах світу, а також і в Україні, існують випадки, коли поліцейські у зв'язку з відсутністю кайданок, використовують мотузку, брючні ремені, краватку, шнурки, тобто підручні засоби для затримання правопорушника. Звідси виникають два питання: чи будуть інші засоби обмеження рухомості законно використані поліцейськими в Україні до громадян, якщо не існує точного їх переліку, правил застосування та

регулювання; а також чи будуть відноситись ці підручні предмети як «інші засоби обмеження рухомості» до спеціальних засобів? Відповідно до ч. 5 ст. 42 ЗУ «Про Національну поліцію», поліцейський за жодних обставин не може застосувати заходи примусу, не визначені цим Законом. А згідно з ч. 3 ст. 42 ЗУ «Про Національну поліцію» спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу – це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин [2].

З вищезазначеного можна дійти висновку, що мотузка, брючні ремені, краватка, шнурки, пластикові будівельні хомути тощо – це предмети, що не є конструктивно призначеними й не виготовлені спеціально для захисту чи обмеження волі людини. Таким чином, регламентація застосування таких предметів, що не віднесені до переліку спеціальних засобів, не можуть бути застосовані поліцейськими, окрім обставин необхідної оборони (ст.36 ККУ) чи крайньої необхідності (ст.39 ККУ).

Розділ 1. Кайданки, як спеціальний засіб

Історія виникнення сучасних кайданок офіційно починається з 1780 року, коли британська фірма Hiatt&Co випустила компактні кандали моделі Darby (фото 1), які мали простий запорний замок та призначалися для використання рабовласниками та торговцями, однак і на теперішній час товари компанії спрямовані на забезпечення потреб британських поліцейських [3,4]. І вже на той час «розковувати» злочинця слюсар був не потрібен – для цього з нижньої частини кайданок в трубку вставлявся ключ із внутрішньою різьбою та накручувався на хвостовик, який відтягував пружину замка. Діаметри Darby постійно стандартизувалися, однак поліцейські мусили мати при собі окремо «чоловічі», «жіночі» та «дитячі» браслети.

Однак по-справжньому універсальними кайданки стали вже в XIX сторіччі. В 1862 році американець Уільям Адамс запатентував конструкцію з діаметром, що регулюється: тепер рухома дужка отримала зубці та проходила через наскрізне віконце та зчеплювалась із замком (фото 2). Чотирма роками пізніше Орсон Фелпс удосконалив замок та перемістив зубці на внутрішню частину дужки, зробивши конструкцію більш компактнішою [5]. Таким чином, винахід інженерів компанії Tower дозволив мати співробітникам правоохоронних органів всього лише один комплект, на відміну від декількох варіантів. А вже через деякий час американці із компанії Veap модернізували ці кайданки, додавши запобіжник від несанкціонованого закривання – кнопку ввімкнення замка, що дозволило носити кайданки закритими, але не зачиненими [6].

Фото 1. Кайданки Darby зразка 1870 р.

Фото 2. Кайданки фірми Tower зразка 1862 р.

В 1912 році, інженером компанії Peerless Джорджем Керні були сконструйовані нові моделі металевих браслетів (фото 3). Завдяки науковій розробці в кайданках з'явилась верхня дужка, яка проверталася через кайданки, у разі відсутності руки в них. Це передбачало індивідуальний підхід до кожного заарештованого – тепер кайданки можна було підігнати під розмір кінцівок кожної конкретної особи.

Така універсальна схема застосовується і сьогодні з різними модифікаціям в сучасних кайданках і лише в 1970 році кайданки фірми Smith&Wesson

витіснили модель «Peerless 1912». Найбільший попит у американських поліцейських того часу і актуальними на сьогодні є моделі М90 та М100 Smith&Wesson (фото 4) [5,6].

Фото 3. Кайданки «Peerless 1912»

Фото 4. Smith&Wesson mod M100

Одними із перших пострадянських кайданок вітчизняного виробництва були «БР» - браслети ручні, що з'явилися приблизно в 1930 році, та які, в цілому, на теперішній час істотних змін не зазнали. Металеві кайданки можна розрізнити за їх призначенням – оперативні та конвойні (фото 5,6). Головна різниця полягає у способі кріплення сталевих елементів між собою. Прості оперативні кайданки, що зазвичай використовують поліцейські, з'єднані між собою невеликим ланцюгом, в них руками можна вільно рухати. Конвойні кайданки з'єднуються за рахунок шарнірів, що сильно обмежує свободу руху кінцівок. В них руки необхідно постійно тримати в одному положенні, до того ж них сильно затікають руки та за рахунок надто грубих поверхонь браслетів з'являються механічні пошкодження на зап'ястках [6].

Фото 5. БРС (оперативні)

Фото 6. БРС-3 (конвойні)

Однак не зважаючи на тип з'єднання всі металеві кайданки випускаються в оцинкованому (світлому) та оксидованому (темному – «вороніння») варіантах. Кожна форма виготовлення кайданок надійна, довговічна та перевірена часом, а такі кайданки відмінно справляються зі своїми задачами. Та поряд із металевими кайданками поступово поліцейські різних країн світу почали використовувати інші види спеціальних засобів обмеження рухомості.

В 1992 році під час масових заворушень в США, а саме в Лос-Анжелісі після конфлікту із-за побиття поліцейськими підлітка афро-американського походження Родіна Кінга, протидія десяткам тисячам протестуючих стала істотним випробуванням для місцевих правоохоронців. Була істотна нестача металевих кайданок, і тоді під час затримання демонстрантів використовували все що було рукою: мотузки, дроти, а також одноразові пластикові стяжки для кабелю.

Такий винахід був максимально ефективним, саме тому наразі випускаються сотні видів одноразових пластикових кайданок. На відміну від кабельних стяжок, які можна розірвати різким сильним рухом, вони виключно надійні. Їх виготовляють із вулканізованого сантропрену (TPV) або зміцненого «нейлону 66». По нормативами американського сертифікату Mil-S-23190E і їх надійність на розрив складає не менше 150 кг. Навіть ножицями їх не перерізати, для цього необхідні спеціальні кусачки. Такі кайданки високоефективні за рахунок низької собівартості, легкості та зручності в транспортуванні (Фото 7) [5,6].

Фото 7. Пластикові кайданки

Поряд із пластиковими кайданками поступово поліцейські європейських країн починають використовувати спеціальні текстильні вироби. В таких кайданках використовують нову сучасну систему фіксації, що запобігає звільненню із кайданок, навіть для фізично розвинених осіб. Найбільше розповсюдження текстильних кайданок має модель виробництва чеської компанії ESP, які широко виокривуються поліцією Чеської та Словацької республік. Мінімальна надійність на розривання спеціального засобу складає 140 кг, що підтверджено сертифікатом практичних випробувань. Головною перевагою є мала вага та простота зберігання кайданок – вага яких складає 22 грама. В комплекті кайданок ESP постачається 5 одиниць. Виріб виготовляється

в двох кольорах: текстильна стрічка яскраво-жовтого кольору – модель НТ-01-У для простоти ідентифікації, а також текстильна стрічка чорного кольору модель НТ-01-В (Фото8,9) [7].

Фото 8. Модель НТ-01-У

Фото 9. Модель НТ-01-В

На сучасному етапі реформування Міністерства внутрішніх справ України текстильні кайданки поступово витяснюють металеві браслети в підрозділах Національної гвардії України.

Розділ 2. Визначення та загальна будова кайданок. Основні вимоги по їх застосуванню

Кайданки (рос. наручники) в толковому словнику Ожегова визначаються як кільця, що з'єднані ланцюжком, для надягання на руки злочинцям, в'язням [8].

В навчальному посібнику «Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції» надано визначення терміну «**кайданки**» – пристрій у вигляді двох кілець зі замками (браслетів), які з'єднані між собою коротким ланцюгом, який використовується органами охорони порядку для обмеження свободи дій затриманого. Кайданки, переважно, надягають на кисті рук і тією чи іншою мірою позбавляють затриманого вільно рухатися [9, с. 155].

Науковці харківського університету внутрішніх справ зазначають, що «**наручники**» призначені для обмеження здатності правопорушників здійснювати активні дії [10, с.43].

В українському законодавстві, відповідно до п.3 та п.4 ст. 42 ЗУ «Про Національну поліцію», кайданки відносяться до засобів обмеження рухомості, що спеціально виготовлені, конструктивно призначені та технічно придатні для пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї [2].

Таким чином, враховуючи загальні привила застосування кайданок (див. Розділ 3) для забезпечення публічної безпеки та порядку визначених ст. 37, 42, 43 та 45 ЗУ «Про Національну поліцію» можемо надати визначення терміну «**кайданки**» як спеціальний засіб для обмеження рухомості правопорушника, який своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі і оточуючим, або затримана на підставах, у порядку та на строки визначених законодавством України.

Металеві кайданки складаються з:

- корпусу замка, який переходить у верхню дужку;
- нижньої дужки зі зубчатим сектором;
- фіксатора, який розміщується у корпусі;
- ланцюга з сержками (шарнірами) на кінцях;
- ключа для відкриття замка.

Інші типи наручників:

– пальцеві наручники – одягаються на великі пальці рук, позбавляючи можливості відкрити звичайні наручники підручними засобами.

– пластикові наручники – повністю зроблені з пластику. Використовуються поліцією для масового затримання підозрюваних [9, с. 156].

Кайданки «БР-М-92» виробництва КНВО «Форт» (Фото 10) призначені для обмеження фізичних можливостей правопорушника та виготовлені з високоміцної сталі. Виріб являє собою два металевих браслета з'єднаних один з одним за допомогою ланцюжка довжиною 40 ± 5 мм. При натисканні за на поворотну скобу в наручниках миттєво спрацьовує запірний механізм. Кайданки не порушують кровообігу і не допускають пошкоджень шкіри. У комплекті поставляються два ключа і керівництво з експлуатації [11].

Технічні характеристики «БР-М-92»

Вага, кг	0,35.
Габаритні розміри	245x110x10
Зусилля на розрив, не менше, кг/с	150.
Кіл-ть спрацьовувань, не менше, разів	5000.
Конструкція з'єднання	за допомогою ланцюжка.
Температурний режим експлуатації	від -45 до + 40 С°.

Фото 10. Кайданки «БР-М-92» виробництва КНВО «Форт»

Кайданки металеві «БМК-09» виробництва ПК «Военторг ДіСі» (Фото 11) складаються із двох кільцевих механізмів захвату зєднаних ланцюжком із сережкою, що обертається та вмонтованою в механізм захвату. Внутрішні та зовнішні зубці кайданок мають підсилення. В комплекті постачаються 2 ключа. [12].

Технічні характеристики «БМК-09»

Вага, кг	0,273.
Загальна довжина, мм	230
Конструкція з'єднання	за допомогою ланцюжка.
Система замикання замку	подвійна

Фото 11. «БМК-09» виріб «Военторг ДіСі»

Будь-яке затримання в рамках адміністративного і кримінального провадження, а тим паче з використанням наручників, доцільно проводити тоді, коли кількість поліцейських як мінімум вдвоє перевищує кількість правопорушників, від чого залежить особиста безпека як поліцейських так і оточуючих. В такому випадку один із працівників контролює можливу несанкціоновану поведінку затриманого під загрозою вогнепальної зброї, больового чи задушливого прийому, а другий безперешкодно займається надяганням наручників та поверхневим оглядом. Але існують ситуації, коли поліцейських знаходиться сам-на-сам із злочинцем і, крім навичок володіння прийомами самозахисту та наручників, іншої зброї та спеціальних засобів при собі не має. Тому крім навичок самозахисту кожен поліцейський повинен володіти технікою надягання наручників.

Перш за все необхідно забезпечити правильне розташування спеціального засобу на однострої поліцейського чи в найбільш доступному місці у разі виконання обов'язків в цивільному одязі. Нормативними вимогами визначено, що кайданки розміщуються в підсумку, який знаходиться на поясному спорядженні, а враховуючи особливості виконання поліцейськими завдань та переміщення в транспортних засобах, підсумок як правило знаходиться з переду з правого чи лівого боку. Кайданки необхідно складати замковими отворами один до одного, ланцюжком до низу та рухомими напівкільцями проти годинникової стрілки (для шульги – проти часової стрілки). Для подальшого ефективного застосування підготовка кайданок полягає в тому, щоб сектор рухомого напівкільця браслетів був введений в зачеплене із замковим пристроєм і рекомендовано розмістити рухомі напівкільця браслетів на передостанній зуб сектору. Обов'язково необхідно перевірити, щоб замковий пристрій знаходився в незафіксованому положенні (штовхач не втоплений).

Відкривши підсумок поліцейський тримаючи руку долонею до тулубу відкриває клапан чохла та піднімає кайданки вказівним пальцем із підсумку тримаючи при цьому обидва елементи кайданок (Фото 12, 13) Після чого другу (нижню) частину кайданок необхідно за допомогою великого пальця руки, що утримує спеціальний засіб, або за рахунок зчеплення з елементами спорядження чи однострою, роз'єднати між собою, унеможливаючи таким чином перекручення браслетів.

Фото 12.

Фото 13.

При правильному хваті кайданок рукою ланцюжок, що з'єднує браслети, знаходиться в середині долоні руки в міцно затиснутому полженні. Рухомі напівкільця браслетів спрямовані від себе в одному напрямку замковими отворами до себе (Фото 14). Для чіткого надягання наручників необхідно ретельно відпрацювати зазначений «пістолетний» хват.

Фото 14. «Пістолетний хват»

При такому утриманні кайданки разом з рукою утворюють єдине ціле та повністю виключають можливість травмування під час фізичного супротиву правопорушника.

Аналізуючи поведінкові особливості правопорушника існує **чотири основних тактичних варіанти** надягання кайданок на кінцівки під час затримання:

1. при співпраці з боку особи до якої будуть застосовані спеціальні засоби;
2. при силовому затриманні – після застосування фізичної сили з обов'язковим больовим контролем кінцівок;
3. при загрозі застосування спеціальних засобів;
4. при загрозі застосування вогнепальної зброї

За способом надягання кайданок на верхні кінцівки можна розподілити на:

- застосування кайданок на кінцівки «зверху (з боку променевої кістки)»;
- застосування кайданок на кінцівки «знизу (з боку ліктьової кістки)».

За загальним правилом застосування кайданок до осіб, що вчинили правопорушення, а також до осіб, що поведуть себе агресивно по відношенню до поліцейських чи оточуючих, кайданки необхідно одягати у положенні рук «за спиною», долонями назовні, великими пальцями до гори. Таке положення рук осіб, до яких було застосовано спеціальний засіб, завдає незручності і дозволить уникнути можливості нанесення будь-яких ударів (Фото 15).

Надягання елемента кайданок здійснюється натисканням ребра їх рухомого напівкільця на кінцівку особи, яка затримується, розміщуючи його у найвищій частині зап'ястка. При цьому натискання необхідно проводити збоку променевої або ліктьової кістки таким чином, щоб овал, який утворюють на півкільця, збігався з овалом зап'ястка. Це полегшить замикання кайданок та зменшить можливість травмування кінцівки затриманого. Точка прикладення сили повинна розташовуватись приблизно на $1/3$ від осі обертання. Больовий контроль здійснюється шляхом обертання браслета та тиску його ребрами на зап'ясток (Фото 15).

Фото 15.

Сектор (напівкільце) повинен вільно обертатися проти годинникової стрілки. Для фіксації сектора в зачепленому положенні із замковим пристроєм необхідно хвостиком ключа втопити штовхач всередину замкового пристрою. Використання фіксаторів замкових пристроїв кайданок дозволить уникнути самотравмування особи, до якої було застосовано спеціальний засіб, а також ускладнить спроби особи на відкриття кайданок за допомогою підручних засобів, канцелярських скріпок, булавок та інших металевих виробів.

При застосуванні кайданок потрібно кожні півгодини перевіряти фіксацію замкових пристроїв та за необхідністю послабляти їх тиск. Через кожні дві години безперервного носіння знімати з правопорушника наручники на 10-20 хвилин. При застосуванні наручників затягувати їх на руках «правопорушника» до кінця (дотиснути сектори по ходу руху настільки щільно, щоб виключити можливість витягання кисті), щоб рух правопорушника, або кінцівок правопорушника був обмежений. Для забезпечення нормального кровообігу достатньо залишити простір між браслетом та кінцівкою на товщину першої фаланги мізинця руки.

Не можна одягати кайданок на руки, які знаходяться перед тулубом. Такий спосіб застосовується як виняток (обов'язково з використанням ремня) при неможливості через травму затриманого закласти руки за спину. Під час одягання кайданок не можна відволікатись: затриманий може здійснити напад та втекти. За наявності достатньої кількості кайданок необхідно одягти їх кожному правопорушнику. За наявності меншої кількості наручників, ніж кількість затриманих, наручники одягаються на однойменні руки всіх

правопорушників. Це стримує правопорушників, знижує їх фізичні можливості до нападу і чинення опору [10, с.43].

Для відкриття наручників необхідно вставити ключ в замковий отвір і повернути його проти годинникової стрілки, що дозволить зняти з фіксації замковий пристрій. Потім повернути ключ за годинниковою стрілкою, що дозволить вивести сектор із зачеплення із замковим пристроєм.

Розділ 3. Правові підстави застосування фізичної сили та спеціальних засобів

Правовими підставами застосування фізичної сили та спеціальних засобів поліцейськими є ст.ст. 42, 43, 44, 45 Закону України «Про Національну поліцію» [2].

Стаття 42. Поліцейські заходи примусу

1. Поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати такі заходи примусу:

- 1) фізичний вплив (сила);
- 2) застосування спеціальних засобів;
- 3) застосування вогнепальної зброї.

2. Фізичним впливом є застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників.

3. Спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.

4. Для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби:

- 1) гумові та пластикові кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- 7) службові собаки та службові коні;
- 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;
- 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- 10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;
- 11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;
- 12) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами;
- 13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби.

5. Поліцейський за жодних обставин не може застосовувати заходи примусу, не визначені цим Законом.

6. Не є заходом примусу використання поліцейським засобів індивідуального захисту (шоломів, бронезилетів та іншого спеціального екіпірування).

7. Поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату.

8. Норми забезпечення підрозділів поліції спеціальними засобами та вогнепальною зброєю встановлюються Міністром внутрішніх справ України.

Стаття 43. Порядок застосування поліцейських заходів примусу

1. Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим.

2. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей - через гучномовні установки, підсилювачі звуку.

3. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

4. Поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

5. Заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо.

Стаття 44. Застосування фізичної сили

1. Поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом.

2. Поліцейський зобов'язаний письмово повідомити свого керівника, а той зобов'язаний повідомити прокурора про завдання особі тілесних ушкоджень унаслідок застосування фізичної сили.

Стаття 45. Застосування спеціальних засобів

1. Поліцейський для забезпечення публічної безпеки і порядку застосовує спеціальні засоби, визначені цим Законом.

2. Поліцейський уповноважений застосовувати спеціальні засоби тільки у разі, якщо він пройшов відповідну спеціальну підготовку.

3. Загальні правила застосування спеціальних засобів:

1) кайданки та інші засоби обмеження рухомості застосовуються:

а) до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти;

б) під час затримання особи;

в) під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого;

- г) якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі і оточуючим;
- г) проведення процесуальних дій з особами у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточуючим або собі;
- 2) гумові та пластикові кийки застосовуються для:
- а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;
- б) затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського;
- в) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;
- 3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, застосовуються для:
- а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;
- б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;
- 4) засоби примусової зупинки транспорту застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини;
- 5) пристрої, гранати, боеприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень застосовуються для:
- а) затримання особи;
- б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;
- б) електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії застосовуються для:
- а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;
- б) відбиття нападу тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського;
- 7) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби застосовуються для:
- а) маркування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;
- б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень з метою подальшого виявлення осіб та затримання, а також контролю за переміщенням речей;
- 8) пристрої, гранати та боеприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу застосовуються для:
- а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;
- б) затримання особи, яка чинить збройний опір, або з метою примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), де перебуває така особа;

- в) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;
- 9) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби застосовуються для:
- а) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;
  - б) відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей;
  - в) примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися;
  - г) затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину;
- 10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, застосовуються для:
- а) захисту від нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей, у тому числі поліцейського;
  - б) відбиття збройного нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також для звільнення їх у разі захоплення;
  - в) затримання особи, яка підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти;
  - г) затримання особи, яка чинить збройний опір або намагається втекти з-під варти;
  - г) затримання озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського;
  - д) подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил;
  - е) знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського;
  - є) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;
  - ж) відбиття групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю людей;
- 11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами, застосовуються для:
- а) забезпечення маскуванню дій поліцейських, спрямованих на затримання особи, яка чинить збройний опір, або для того, щоб примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), на якій вона перебуває;
  - б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи;
- 12) службовий собака застосовується під час:
- а) патрулювання;
  - б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;
  - в) під час конвоювання (доставлення) затриманої або заарештованої особи;
  - г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського;
- 13) службовий кінь застосовується під час:

а) патрулювання;

б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

4. Поліції (поліцейському) заборонено:

1) наносити удари гумовими (пластиковими) кийками по голові, шиї, ключичній ділянці, статевих органах, попереку (куприку) і в живіт;

2) під час застосування засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії, здійснювати прицільну стрільбу по людях, розкидання і відстрілювання гранат у натовп, повторне застосування їх у межах зони ураження в період дії цих речовин;

3) відстрілювати патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, з порушенням визначених технічними характеристиками вимог щодо відстані від особи та стрільби в окремі частини голови і тіла людини;

4) застосовувати водомети при температурі повітря нижче +10°C;

5) застосовувати засоби примусової зупинки транспорту для примусової зупинки мотоциклів, мотоколясок, моторолерів, мопедів, транспортного засобу, що здійснює пасажирські перевезення, а також застосовувати такі засоби на гірських шляхах або ділянках шляхів з обмеженою видимістю, залізничних переїздах, мостах, шляхопроводах, естакадах, у тунелях;

6) застосовувати кайданки більше ніж 2 години безперервного використання або без послаблення їх тиску.

5. Застосування малогабаритного підривного пристрою для відкриття приміщень є виправданим, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам та інтересам, є меншою, ніж шкода, яку вдалося відвернути.

6. Поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомити свого керівника про застосування до особи спеціального засобу.

Якщо поліцейський заподіяв особі поранення або каліцтво внаслідок застосування до неї спеціального засобу, керівник такого поліцейського зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного прокурора.

7. Допустимі параметри спеціальних засобів у частині їх фізичного, хімічного та іншого впливу на організм людини визначаються уповноваженими установами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

8. Правила зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів, що є на озброєнні поліції, визначаються нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України.

Розділ 4. Правові підстави та порядок проведення затримання

Поняття та підстави затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину

Злочином є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти суттєвої шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину повинно бути законним, тобто прописане в нормативно-правовому акті. Зокрема це відображено в Кримінальному процесуальному Кодексі України від 13.04.2012 року (далі КПК України).

Порядок затримання в порядку КПК України визначений ст.ст. 188–192, 207–213 КПК України. КПК України у ст. 209 чітко визначив момент, з якого особа вважається затриманою – з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Аналіз норм КПК України дає змогу виокремити такі види затримання:

- 1) на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст.ст. 187–191);
- 2) без ухвали слідчого судді, суду (ст.ст. 207, 208).

Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу відрізняється від інших його видів за своєю метою (забезпечення явки підозрюваного чи обвинуваченого для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою), строком до 36 годин, а також юридичною підставою (ухвала слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу).

Клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом негайно після його одержання. Розгляд клопотання здійснюється в закритому судовому засіданні за участю прокурора. Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу складається з дотриманням вимог, закріплених у ч.ч. 1, 2 ст. 190 КПК.

Затримання без ухвали слідчого судді, суду. Загалом ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду (ч. 1 ст. 207 КПК). Утім затримання допускається без такої ухвали уповноваженою на те службовою особою (ст. 208 КПК) та будь-якою іншою особою (ст. 207 КПК) за наявності визначених у законі підстав.

Законне затримання. Відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК, кожний громадянин (включаючи іноземців і осіб без громадянства) має право затримати будь-яку особу (за винятком судді й народного депутата), яку застали під час вчинення кримінального правопорушення або спроби його вчинити, коли вона навмисне вдавалася до дій чи бездіяльності, безпосередньо спрямованих на досягнення протиправної мети, однак не досягла задуманого з причин, що не залежали від її

волі, а також безпосередньо після вчинення особою кримінального правопорушення або в разі безперервного переслідування підозрюваного (ч. 2 ст. 207 КПК).

Це затримання відрізняється від процесуального затримання тим, що його можна здійснити і за вчинення кримінального проступку (кримінальний проступок – кримінально каране діяння невеликої тяжкості, яке не несе великої суспільної небезпеки і за вчинення якого передбачене менш суворе покарання, ніж за злочин), і злочину (на відміну від затримання службовою особою).

Ці види затримання розрізняються за цільовим призначенням, суб'єктами їх здійснення, підставами та процесуальним порядком застосування.

Працівники поліції вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі, лише за наявності однієї з таких підстав:

КПК України

Стаття 208. Затримання уповноваженою службовою особою 1. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, **підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі**, лише у випадках:

1) якщо цю особу **застали під час вчинення злочину** або замаху на його вчинення;

2) якщо **безпосередньо після вчинення злочину** очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події **вказують** на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

4. Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень статті 213 КПК України.

5. Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 КПК України, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень статті 209 КПК України; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Час затримання зазначають із моменту, коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженим службовцем чи у визначеному ним приміщенні. У разі відмови затриманого підписати такий

документ, про те вказують у протоколі. Затриманий може дати письмові пояснення щодо причин згаданого рішення й занести їх у цей акт, що засвідчує його захисник (законний представник) або ж поняті.

Строк затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати тридцяти шести годин з моменту затримання (ч. 1 ст. 191 КПК).

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання (ч. 1 ст. 211 КПК).

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше **шістдесяти годин** з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211 КПК).

Момент затримання – це момент, з якого особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Якщо ж особа затримана не уповноваженою на затримання особою, відповідно до вимог ст. 207 КПК, то моментом затримання такої особи є той момент, коли фактично затримана особа переходить у розпорядження уповноваженої службової особи.

Протягом **сімдесяти двох** годин після затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину:

1) затриманого звільняють – якщо не підтвердилася підозра у вчиненні злочину, вичерпався встановлений законом строк затримання або затримання здійснено з порушенням вимог;

2) затриманого звільняють і обирають щодо нього запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою;

3) доставляють затриманого до суду з клопотанням про обрання йому запобіжного заходу у виді взяття під варту.

З метою забезпечення дотримання прав і свобод громадян, які затримуються працівниками поліції за підозрою у вчиненні злочину, у кожному випадку затримання особи зачитуються її основні права, пов'язані зі затриманням безпосередньо на місці затримання.

ПАМ'ЯТКА

Про перелік основних прав, які зачитуються при затриманні особи за підозрою у вчиненні злочину безпосередньо на місці затримання:

1. Ви затримані за підозрою у вчиненні злочину....
2. Згідно з Конституцією України та чинним законодавством, Ви маєте право на захист.
3. Ви є вільним у виборі захисника, маєте право на побачення з ним до першого допиту.
4. Ви маєте право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання; вимагати перевірки судом чи прокурором правомірності затримання.
5. Ви маєте право знати, у чому Ви підозрюєтеся, подавати докази, заявляти клопотання і відводи.
6. Ви маєте право давати показання або відмовитися давати показання.

Текст цієї пам'ятки затверджений Вказівкою МВС України від 18.04.2006 р. № 338 «Про забезпечення зачитування основних прав під час затримання громадян за підозрою в учиненні злочину або у зв'язку з учиненням адміністративного правопорушення».

Адміністративне затримання. Роз'яснення прав особі при адміністративному затриманні

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративна відповідальність за правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою (відповідно до закону) кримінальної відповідальності.

Особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності.

Про адміністративне затримання складається протокол, в якому зазначаються: дата і місце його складання; посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу затриманого; час і мотиви затримання. Протокол підписується посадовою особою, яка його склала, і затриманим. У разі відмови затриманого від підписання протоколу в ньому робиться запис про це.

Про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляються її родичі, а на її прохання власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган. За неможливості поінформувати родичів та в разі відмови затриманої особи надати інформацію для їх повідомлення, про це робиться відповідний запис затриманої особи та посадової особи, яка склала протокол про адміністративне затримання, із зазначенням поважних причин.

Про затримання неповнолітнього обов'язково повідомляють його батьків або осіб, які їх замінюють. У протоколі про адміністративне затримання зазначається час, дата повідомлення, кого повідомлено та в який спосіб.

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може провадитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України.

Адміністративне затримання провадиться підрозділами Національної поліції при вчиненні дрібного хуліганства, вчиненні насильства в сім'ї, порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, в разі поширення неправдивих чуток, вчинення злісної непокори законному розпорядженню чи вимоги працівника поліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця чи образи їх, публічних закликів до невиконання вимог працівника поліції, в разі вияву неповаги до суду, вчинення незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах, порушення правил про валютні операції, правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин,

незаконного продажу товарів або інших предметів, дрібної спекуляції, торгівлі з рук у невстановлених місцях, при розпиванні спиртних напоїв у громадських місцях чи появі у громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, у випадках, коли є підстави вважати, що особа займається проституцією, при порушенні правил дорожнього руху, правил полювання, рибальства й охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу, в разі порушення правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні і транзитного проїзду територією України, а також в інших випадках, безпосередньо передбачених законами України.

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більше як три години (ст. 263 КУпАП).

Осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, порушили прикордонний режим, режим у пунктах пропуску через державний кордон України або режимні правила у контрольних пунктах в'їзду – виїзду, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також іноземців та осіб без громадянства, які порушили правила перебування в Україні або транзитного проїзду через територію України, може бути затримано на строк до **трьох годин** для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи і з'ясування обставин правопорушення – до **трьох діб** з повідомленням про це письмово прокурора протягом **двадцяти чотирьох годин** з моменту затримання.

Осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк до **трьох годин** для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження – до **трьох діб** з повідомленням про це письмово прокурора протягом **двадцяти чотирьох годин** із моменту затримання.

Під час складання протоколу про адміністративне затримання посадова особа, що здійснює адміністративне затримання, роз'яснює особі, яка вчинила адміністративне правопорушення, її права, передбачені ст.ст. 55, 56, 59, 63 Конституції України та ст. 268 КУпАП. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» особи, до яких застосовано адміністративне затримання, мають право на правові послуги, що полягають у здійсненні представництва їх інтересів у судах, інших державних органах (зокрема, органах внутрішніх справ), органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складенні документів процесуального характеру. Про це у протоколі про адміністративне затримання робиться відповідний запис та зазначаються число, місяць, рік і час, кого повідомлено та в який спосіб.

Строк адміністративного затримання обчислюється з **моменту фактичного затримання** порушника для складання протоколу, а особи, яка

була у стані сп'яніння, – з часу її витвердження. В разі адміністративного затримання також зачитуються основні права громадян безпосередньо на місці затримання, пов'язані із затриманням (Вказівка МВС України від 18.04.2006 № 338 «Про забезпечення зачитування основних прав затриманих під час затримання громадян за підозрою в учиненні злочину або у зв'язку з учиненням адміністративного правопорушення»).

ПАМ'ЯТКА

Про перелік основних прав, які роз'яснюються при адміністративному затриманні особи безпосередньо на місці затримання:

1. Ви затримані у зв'язку з вчиненням **адміністративного правопорушення...**

2. Згідно з Конституцією України та чинним законодавством, Ви маєте право на захист.

3. Ви маєте право захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

4. Ви маєте право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

5. Ви маєте право знати мотиви затримання.

6. Ви маєте право давати пояснення.

Розділ 5. Особливості затримання правопорушників

За наявності часу на необхідні підготовчі дії

Затримання правопорушника повинно проводитися лише за допомогою інших співробітників або добровольців з числа громадян. Затримання правопорушника своїми силами – виключна ситуація, що може призвести до невиправданої загибелі (поранення) поліцейського та жертв з боку громадян. У разі затримання озброєного правопорушника необхідно:

- чітко усвідомити правомірність своїх дій;
- детально обговорити порядок і послідовність дій;
- визначити обов'язки кожного співробітника;
- врахувати особливості та умови місцевості (об'єкта), особи затримуваного, можливі ускладнення при затриманні, якщо з боку затримуваного, його спільників і співчуваючих буде виявлено опір, наявність скупчення людей, умови застосування зброї та спецзасобів;
- звернути увагу на встановлення наявності у затримуваного або затримуваних вогнепальної чи холодної зброї;
- перевірити зброю та привести її до готовності, в разі цього кобуру пересунути ближче до пряжки ремня у стан і розстібнути, вимкнути запобіжник, патрон дослати в патронник;
- автоматична зброя повинна знаходитися в положенні, що виключає її заволодіння правопорушником і забезпечує її своєчасне застосування та свободу дій співробітника;
- для досягнення позитивного ефекту бажано створити чисельну перевагу в силах, коли на одного правопорушника припадає два–три поліцейських;
- безпосереднє затримання повинно проводитися найбільш фізично підготовленим співробітником, який, діючи швидко та рішуче, зразу зможе придушити опір затримуваного;
- максимально використовувати чинник раптовості, застосовувати заходи до відвернення уваги правопорушника – розпочати з ним розмову, здійснити «деєскалакцію» можливого конфлікту, поводячись в разі цього спокійно і невимушено. Затримання повинно бути для правопорушника завжди несподіваним.

За відсутності часу на необхідні підготовчі дії

Потрібно пам'ятати, що:

- за необхідності одночасно переслідувати декількох правопорушників або підозрюваних наряд поліції не повинен розділятися. Безпечніше вдвох переслідувати одного із двох втікачів, ніж намагатися поодиноці затримати обох;
- у разі переслідування двома працівниками поліції одного правопорушника співробітники не повинні бігти один за одним, між ними повинен зберігатися широкий інтервал.

Поліцейський прикриття, підстраховуючи колегу, який є попереду, повинен знаходитися збоку від нього на одному із флангів;

– при участі в переслідуванні поліцейського-кінолога з собакою інші члени наряду слідують за кінологом;

– у ситуації, коли озброєний правопорушник сховався в під'їзді житлового будинку або в якій-небудь споруді, не кидатися необдуманно слідом за ним. Необхідно взяти заходів щодо блокування приміщення, взяти під контроль можливі виходи і терміново викликати допомогу, повідомити чергову частину підрозділу Національної поліції.

Якщо обставини вимагають негайно розпочати пошук правопорушника в приміщенні, то треба:

- джерело світла тримати у витягнутій в бік від корпусу руці;
- не залишатися на фоні дверей або вікон;
- не перебігати повз вікна чи двері на повний зріст;
- не виходити відразу в центр приміщення;
- максимально використовувати наявні прикриття (меблі, прилавки), зброю тримати готовою до негайного застосування;
- після затримання правопорушника негайно провести його зовнішній огляд, а також огляд речей та одягу.

Особливості затримання іноземців

Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочин або адміністративне правопорушення, несуть відповідальність на загальних підставах із громадянами України.

Питання про відповідальність іноземців, які користуються дипломатичним імунітетом, вирішується дипломатичним шляхом. Документом, що підтверджує статус цих осіб, є відповідна акредитаційна (дипломатична, консульська, службова) картка, видана МЗС України. Іноземці, які користуються дипломатичним імунітетом, не підлягають арешту і жодним іншим формам обмеження особистої свободи інакше, як на підставі рішення суду.

Додаткові пункти алгоритму для іноземців:

1. Перевірити документи та встановити особу, в разі цього варто звернути увагу на наявність імміграційної картки, відміток органів Державної прикордонної служби України про в'їзд в Україну, які є також відміткою про реєстрацію на території України, відміток органів служби громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб про продовження терміну перебування тощо.

2. Якщо правопорушник користується дипломатичним імунітетом, то ужити заходів щодо припинення правопорушення, записати номер та вид документа іноземця, який підтверджує його статус, після чого відпустити правопорушника і скласти рапорт на ім'я керівника підрозділу.

Розділ 6. Порядок застосування кайданок при затриманні правопорушників

Затримання осіб, що порушують громадський порядок, здійснюється поліцейськими у разі невиконання ними усних попереджень по припиненню правопорушень і дій, що перешкоджають виконанню службових обов'язків. Перед ухваленням рішення про затримання правопорушників наряд поліції повинен врахувати обставини, які можуть ускладнити їх дії (кількість правопорушників, наявність у них зброї або інших предметів, особливості місця затримання, час і можливість прибуття на допомогу інших нарядів і ін.).

Дії наряду по затриманню правопорушників і осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, вимагають від поліцейського пильності, рішучості, витримки, вміння швидко орієнтуватися в обстановці і в потрібний момент застосувати прийоми самозахисту та кайданки, суворо при цьому дотримуючись вимог Закону України «Про Національну поліцію».

Перед затриманням особливу увагу необхідно звертати на з'ясування наявності у злочинця або підозрюваних вогнепальної або холодної зброї, передбачати запобіжні заходи. Затримання слід, по можливості, здійснювати в малолюдних місцях, віддалених від прохідних дворів і зупинок міського транспорту, діяти раптово, щоб затриманий не розгадав намірів поліцейського. Рекомендується підходити до злочинця непомітно, ззаду, а якщо це неможливо, то, ретельно маскуючи свої дії (демонстративно зосередити свою увагу на іншій людині, розглядаючи який-небудь предмет), наблизитися до нього з іншого боку. До затримання приступити в момент, коли злочинець найменше готовий до чинення опору.

Якщо елемент раптового затримання втрачено, то слід прийняти заходи, щоб у затримуваних – злочинця або підозрюваного – напружене очікування активних дій поліцейського змінилося деяким заспокоєнням, після чого раптово і рішуче провести затримання. Особлива обережність потрібна у випадках, коли затримуваний, що чинить опір, раптом різко міняє тактику і заявляє, що він беззаперечно підкоряється поліцейським. Особливо це характерно при надяганні кайданок, при цьому не можна відволікати свою увагу від злочинця, оскільки він, розуміючи, що вірогідність втечі у нього зменшується, може повести себе агресивно.

У таких випадках не слід послабляти проведені при затриманні захвати і больові прийоми. Слід також враховувати, що серед оточуючих можуть знаходитися співучасники і посібники злочинця, які намагатимуться його звільнити і допомогти втечі. Тому тільки раптовість, швидкість і рішучість дій можуть забезпечити успішне затримання злочинців.

Застосування кайданок при затриманні правопорушника одним поліцейським

При затриманні правопорушника необхідно голосно і чітко подавати команди. У вашому голосі повинен бути присутній «імператив» – твердість і жорсткість. Тільки за наявності цих якостей, спільно з загрозою застосування вогнепальної зброї або спецзасобів правопорушник відчує вашу рішучість і владу.

Таким чином, для затримання правопорушника одним співробітником, поліцейському потрібно запам'ятати і виконати наступне:

- для зменшення можливості нападу при надяганні кайданок на затриманого необхідно після застосування фізичної сили надійно притиснути його до землі або до стіни. Після чого заблокувати його руки або ноги, утримуючи їх больовим прийомом. Усі інші способи дають правопорушнику шанс на супротив, а враховуючи одноосібне затримання, то і можлива його втеча;

- необхідно знати і вміти застосовувати фізичну силу;

- бути дуже уважним і обережним, діяти швидко і чітко;

- не підходити до правопорушника до тих пір, поки він не займе позицію, виконуючи ваші команди, відносно безпечно для вас;

- при утриманні затриманого на землі або біля стіни необхідно використовувати проти нього больовий вплив, при опорі – не в'язуватись у боротьбу з ним, щоб він не зміг оволодіти зброєю – необхідно відразу розірвати дистанцію і далі діяти по ситуації;

- при надяганні кайданок на затриманого пістолет необхідно розмістити в кобурі із дотриманням заходів безпеки при поводженні зі зброєю.

Окремим варіантом у винятковому випадку можна розглянути надягання правопорушником кайданок самому собі з погрозою застосувати зброю. Враховуючи обставини при яких кількість правопорушників перевищує чисельність поліцейських погрозою застосувати зброю можна вимагати від супротивника, щоб він сам собі надів кайданки. Для цього, не зближуючись із ним, змусити правопорушника стати в незручне положення (наприклад на коліно, коліна), кинути кайданки йому під ноги і вимагати: «Візьми і надінь кайданки». Для надягання кайданок під погрозою застосування зброї супротивник обов'язково має знаходитися в положенні, зручному для їх надягання, однак такому, що зменшує можливість нападу. Після чого кайданки надійно блокуються постановкою на фіксатори замків.

Застосування кайданок при затриманні правопорушника нарядом поліції

При затриманні правопорушника двома поліцейськими велике значення відіграє їх взаємодія, їх взаємодопомога один одному у процесі затримання. Різноманітність форм і методів затримання правопорушника визвано великою кількістю факторів, які необхідно враховувати при затриманні:

- кількість правопорушників;

- ступінь їх небезпечності та агресивності;

- місце проведення затримання;

- можливість застосувати ними зброї;

- кількість поліцейських, які беруть участь у затриманні.

Всі ці фактори під час проведення затримання необхідно враховувати оперативно і вже виходячи з цього, вибирати той чи інший спосіб затримання, застосування кайданок, проведення зовнішнього огляду, конвоювання тощо.

Розділ 7. Надягання кайданок після застосування фізичної сили

Необхідно пам'ятати, що найбезпечніше проводити затримання і надягання кайданок, коли затримуваний знаходиться у невігідному для нього положенні і не може чинити опір поліцейському. Тому після застосування прийому боротьби чи рукопашного бою буде доцільним привести затриманого у положення «лежачи на землі обличчям донизу», одночасно контролюючи його дії за допомогою больового впливу. Надягання кайданок необхідно починати зі скованої кінцівки правопорушника, не послаблюючи на неї больового впливу, та подаючи усні команди. У разі ігнорування правопорушником усної команди - посилити больовий вплив на кінцівку і примусити його виконати дану команду.

У даному розділі наведено декілька варіантів надягання кайданок після застосування фізичної сили.

Варіант 1. За допомогою прийому затримання покласти правопорушника на землю обличчям до низу. Не послаблюючи больового впливу на руку, одним коліном заблокувати спину, а другим – голову правопорушника, примусивши його витягнути вільну руку в сторону долонею догори (*фото а*). Загнувши захоплену руку правопорушника у ліктявому суглобі, зафіксувати його лікоть в упорі в області своєї лобкової кістки, не послаблюючи больового впливу на кисть, дотискуючи її одним із способів, показаних на *фото б, в*. Для надівання кайданок на заблоковану таким чином руку необхідно вільною рукою дістати кайданки, звільнити зап'ясток затриманого від одягу (*фото г*) та надіти один браслет (*фото д*) за допомогою усної команди та больового впливу на сковану кінцівку, примусити противника завести за спину іншу руку, захопити зворотнім хватом її великий палець та надіти другий браслет (*фото е*).

Фото а

Фото б

Фото б

Фото г

Фото д

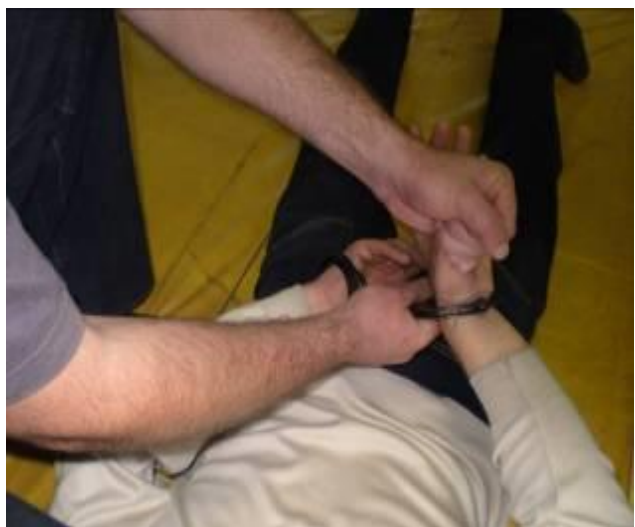

Фото е

Варіант 2. За допомогою прийомів боротьби затримання покласти правопорушника на землю обличчям до низу та виконати загин руки за спину. Заблокувавши кисть противника однойменною рукою, а його лікоть різнойменною, не послаблюючи при цьому больового контролю, заблокувати його голову та плече своїми ногами. Продовжуючи здійснення больового контролю на кінцівку затриманого однією рукою та продовжуючи блокувати його плече вільною рукою, дістати кайданки, звільнити зап'ясток заблокованої кінцівки від одягу та надіти один браслет. За допомогою усної команди та больового впливу на сковану кінцівку примусити противника завести за спину іншу руку, на яку надіти другий браслет.

Варіант 3. За допомогою кидка із захопленням двох ніг правопорушника при підході ззаду кинути його на землю обличчям до низу, виконати больовий прийом на його ногу (фото а). За допомогою усної команди та посилення больового впливу, примусити противника завести за спину однойменну руку та захопити зворотнім хватом великий палець цієї руки для здійснення больового контролю (фото б). Вільною рукою звільнити руку затримуваного від одягу, дістати кайданки і надіти один браслет (фото в). Посиллюючи больовий вплив на сковану руку за допомогою замкненого на ній браслета та подаючи усні

команди, примусити затримуваного завести за спину іншу руку і надіти на неї другий браслет (*фото г*).

Фото а

Фото б

Фото в

Фото г

Варіант 4. За допомогою кидка із захопленням двох ніг правопорушника при підході спереду кинути його на землю. Виконавши ущемлення ахілового м'язу передпліччям, припинити опір, перевернути його в положення “на живіт” та заблокувати ногу ущемленням литкового м'язу. За допомогою усної команди та посилення больового впливу примусити супротивника завести за спину однойменну руку та захопити зворотнім хватом великий палець цієї руки для здійснення больового контролю, після чого надягнути кайданки як у попередньому варіанті.

Після того, як кінцівки правопорушника сковані, для особистої безпеки та безпеки оточуючих необхідно провести поверхневу перевірку особи на наявність у нього заборонених предметів, та супроводити його до машини, територіального органу поліції тощо. За допомогою спеціальних команд та больового впливу на кінцівку перевернути правопорушника на бік, змусити підібрати коліна до грудей та стати на коліна (*фото а, б*). Здійснюючи різнойменною рукою больовий вплив на великий палець його руки або кисть, а іншою контролюючи його дальнє від себе плече, підштовхнути уперед і примусити встати (*фото в*).

Фото а

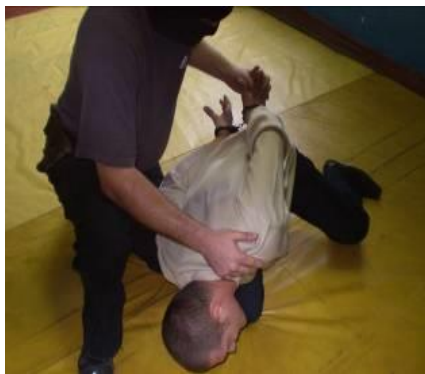

Фото б

Фото в

Конвоювати правопорушника слід не припиняючи больового впливу на великий палець його руки, кисть, лікоть. При цьому конвоювання можна здійснювати як звичайним способом (фото а, б, в, г), так і спиною вперед (фото д).

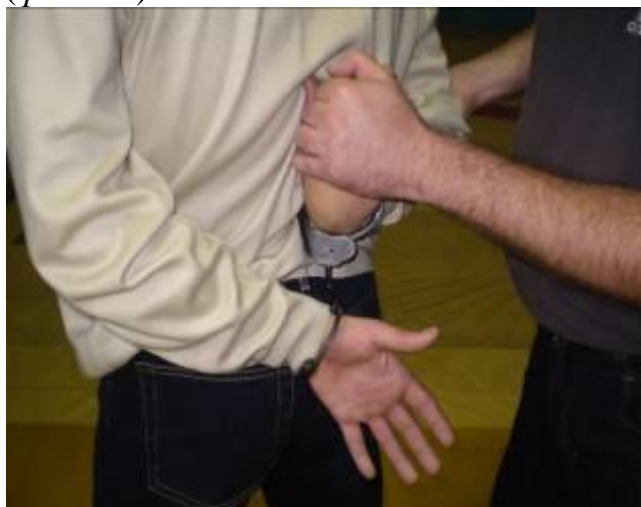

Фото а

Фото б

Для особистої безпеки під час конвоювання розташовуватись необхідно збоку від правопорушника, одночасно контролюючи різнойменною рукою його дальнє від себе плече або голову. Забороняється під час конвоювання тримати правопорушника за з'єднувальний ланцюжок браслетів, тому що такий спосіб утримання може призвести до травмування своїх пальців.

Фото в

Фото г

Фото д

Розділ 8. Надягання кайданок під загрозою застосування вогнепальної зброї

Надягання кайданок під загрозою застосування вогнепальної зброї – це низка складних тактичних дій, які направлені перш за все на особисту безпеку поліцейського. Слід пам'ятати, що будь-який контакт правоохоронця з правопорушником несе в собі небезпеку, а тим паче у тому випадку, коли поліцейський контактує з правопорушником на близькій відстані зі зброєю в руках.

Існує **чотири** основних положень затримуваного для надягання кайданок під загрозою застосування вогнепальної зброї:

- стоячи;
- стоячи в упорі біля опори;
- стоячи на коліні (колінах);
- лежачи обличчям вниз.

Перш ніж заставити правопорушника прийняти будь-яке з цих положень, необхідно попередити про можливість застосування вогнепальної зброї, під загрозою застосування примусити його підняти руки вгору і попередити, що в разі невиконання вимог зброєю буде застосовано відповідно до вимог ст. 46 ЗУ «Про Національну поліцію», повідомити підстави та мотиви затримання, надати усні роз'яснення прав при затриманні особи за підозрою в учиненні злочину безпосередньо на місці затримання.

Після цього перейти до подання спеціальних команд для надягання кайданок, які повинні подаватись голосно, чітко і зрозуміло для затримуваного.

Надягання кайданок, коли правопорушник стоїть

Для того, щоб правопорушник прийняв зручне положення для надягання кайданок і не міг контролювати дії працівника поліцейського, наприклад подаються наступні команди:

«Повільно повернись кругом! Руки в сторони долонями назад! Руки за голову на потилицю у замок! Ноги розставити ширше носками назовні! Голову повернути ліворуч, дивитись ліворуч!»

Перебуваючи у такій позиції, підозрюваний почуває себе нестійко і сектор огляду у нього обмежений, так як його погляд спрямований ліворуч. Розташувавшись ззаду праворуч від підозрюваного, який не має можливості спостерігати за діями поліцейського, зафіксувати злочинця лівою рукою за долоні на потилиці, лівою ногою ногу праву ногу злочинця під коліно, після цього сховати пістолет до кобури і дістати кайданки, які взяти «пістолетним» хватом у праву руку. Здійснюючи больовий контроль поворотом кільця надітого браслету на праву руку злочинця, подати команду: «Ліву руку за спину!» і, захопивши лівою рукою великий палець лівої руки противника, надіти на неї інший браслет. (В цьому випадку нижній браслет надівається на правий зап'ясток зі сторони ліктьової кістки).

Надягання кайданок, коли правопорушник стоїть в упорі біля стіни, транспортного засобу, паркану тощо

За допомогою спеціальних команд, під загрозою застосування вогнепальної зброї, примусити правопорушника з піднятими догори руками повернутися обличчям до опори, підійти та обпертися об неї руками. Подати команду: **«Підійти до стіни! Руки на стіну! Ноги від стіни як можна ширше носками назовні! Повернути голову ліворуч! Дивитись ліворуч!»**.

Знаходячись ззаду-праворуч від правопорушника, візуально контролюючи його дії, зафіксувати лівою рукою поперек, а лівою ногою з зовнішньої сторони праву ногу правопорушника сховати пістолет до кобури та дістати кайданки. Звільнивши за допомогою кайданок його правий зап'ясток від одягу, замкнути на ньому нижній браслет. За допомогою команди: **«Опертися грудьми на стіну! Ліву руку за спину!»** та больового впливу на сковану руку, захопити своєю лівою рукою зворотнім хватом великий палець лівої руки противника. Здійснюючи больовий контроль на великий палець лівої руки та зап'ясток правої руки, пропустити верхній браслет попід вже пристебнутою правою рукою противника, підвести його до лівого зап'ястка противника і замкнути.

Також зручно надівати кайданки, коли руки затримованого зчеплені на потилиці, а сам він спирається на опору головою та грудьми, прогнувшись у попереку. В цьому випадку нижній браслет надівається на правий зап'ясток зі сторони ліктьової кістки. Всі наступні дії по надяганню другого браслету – як у попередньому варіанті.

Надягання кайданок, коли правопорушник знаходиться у положенні «на коліні(колінах)»

Варіант 1. За допомогою спеціальних команд, під загрозою застосування вогнепальної зброї, примусити правопорушника з піднятими догори руками розвернутися кругом та прийняти положення «на коліні (колінах)», стопи ніг звести разом носками назовні, руки витягнути назад долонями догори, пальці розчепірити, голову повернути ліворуч. Знаходячись ззаду-праворуч від правопорушника на безпечній дистанції, зафіксував лівою ногою ступні ніг

правопорушника до больового впливу, заховати пістолет до кобури та дістати кайданки. Своєю лівою рукою захопити великий палець його правої руки зворотнім хватом. Надіти наручники способом, який використовується, коли правопорушник стоїть.

Варіант 2. За допомогою спеціальних команд, під загрозою застосування вогнепальної зброї, примусити правопорушника з піднятими догори руками розвернутися кругом та прийняти положення «на коліні (колінах)», руки закласти за голову, пальці зчепити та випрямити, гомілки перехрестити, голову повернути ліворуч. Знаходячись ззаду-праворуч від правопорушника, після фіксації противника наступити своєю лівою ногою на ступню його ноги, яка знаходиться зверху, а лівою рукою захопити його за пальці рук заховати пістолет до кобури та дістати наручники. Візуально контролюючи дії затриманого, надіти нижній браслет на праву руку противника зі сторони ліктьової кістки, розвернувши нижній браслет у свою сторону. За допомогою усної команди та підсилюючи больовий вплив на сковану руку поворотом кільця, примусити правопорушника завести ліву руку за спину та захопити великий палець цієї руки своєю лівою рукою. Просунувши праву руку попід пахвою скованої руки противника, завести її за спину та надіти верхній браслет на його ліву руку.

Надягання кайданок, коли правопорушник лежить на землі обличчям вниз

За допомогою спеціальних команд, під загрозою застосування вогнепальної зброї, примусити правопорушника лягти на землю обличчям до низу, ноги розвести як найширше носками назовні, голову повернути ліворуч, руки розвести в сторони долонями догори, праву руку відірвати від землі, розтопирити пальці руки. Візуально контролюючи дії правопорушника, швидко наблизитись до нього та захопити лівою рукою за великий палець, після цього схвати зброю до кобури, а правою за ліктьовий згин його правої руки, одночасно заблокувавши правим коліном його шию, а лівим – його спину. Дістати кайданки та надіти їх на затриманого.

Слід пам'ятати, що згідно вимогам «Інструкції з заходів безпеки при поводженні з вогнепальною зброєю» перед застосуванням працівником заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, якщо табельна зброя була оголена, необхідно поставити її на запобіжник, покласти в кобуру та вжити заходів щодо її охорони від випадання або витягування з кобури. Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби зі зброєю в руках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змінами і доповненнями станом на 21.02.2016).
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. ст. 379.
3. Handcuff shortage with closure of Hiatt & Company URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/2219444/Handcuff-shortage-with-closure-of-Hiatt-and-Company.html>.
4. Hiatt. Handcuffs. URL: <http://www.hiathhandcuffs.co.uk/about-us/>.
5. Кратчайшая история наручников: как люди сковывали друг друга. URL: <https://www.popmech.ru/technologies/303322-kratchayshaya-istoriya-naruchnikov-kak-lyudi-skovyvali-drug-druga/>.
6. Наручники: история появления и развития. Якшевич А.В., Киселев А.И. *Студенческая наука*. №2 (17). 2018. С.79-81. URL: <https://www.popmech.ru/magazine/2016/170-issue/> (дата звернення 20.03.2020).
7. Текстильные наручники. *Euro Security Products*. URL: <https://www.euro-security.info/ru/tekstilnye-naruchniki.html> (дата звернення 21.03.2020).
8. Толковый словарь русского языка Ожегова С. И. URL: <http://ozhegov.textologia.ru/definit/naruchniki/?q=742&n=188323> (дата звернення 21.03.2020).
9. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник / О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
10. Ю. В. Гнусов «Спеціальна техніка Національної поліції України» : навч. посіб. з дис. «Тактико-спеціальна підготовка» / Ю. В. Гнусов, В. А. Світличний, Ю. М. Онищенко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, факультет № 4, каф. кібербезпеки. Харків: ХНУВС, 2017. 175 с.
11. Наручники металеві «БР-М-92». URL: <http://www.fort.vn.ua/61-naruchniki-metallicheskie-br-m-92/> (дата звернення 22.03.2020).
12. Кайданки металеві «БКМ-09». ПК «Военторг ДіСі». URL: <https://voentorg.ua/ru/naruchniki-metalicheskie-bmk-09> (дата звернення 22.03.2020).